

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

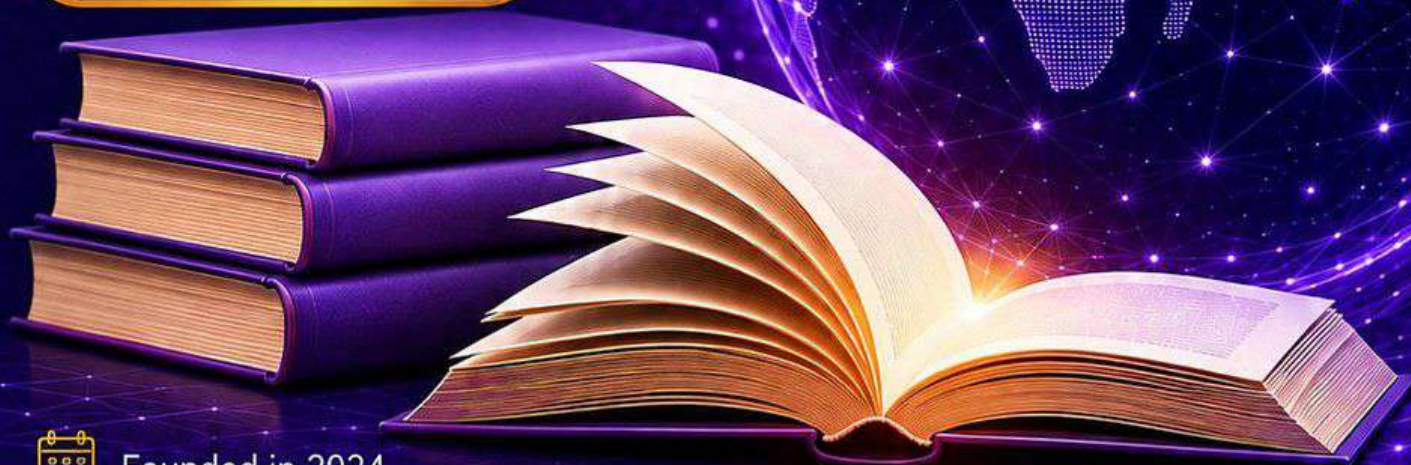
IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 8

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

BO'LAJAK SURDOPEDAGOGLARNING NUTQIY KOMPETENTLIGINI ANIQLOVCHI INDIKATORLAR VA ULARNING TAHLILI

Maxmudova Oyul Toxirjonovna

Farg'ona davlat universiteti, dotsent.

e-mail: mahmudovaoygul920@gmail.com **ORCID:** <https://orcid.org/0000-0002-1423-8218>

Annotatsiya.

Surdopedagog kadrlarni tayyorlashda ularning nutqiy kompetentligini shakllantirish darajasini aniq, o'lchanadigan ko'rsatkichlar asosida baholash dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi. Nutqiy kompetentlik – bu bo'lajak surdopedagogning o'z nutqini namunaviy darajada egallashi, shu bilan birga eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalarda nutqni shakllantirish, rivojlantirish va korreksiya qilish bo'yicha nazariy bilim va amaliy mahoratini tavsiflaydi. O'qituvchining kasbiy bilim va mahoratini baholash uchun mezon va indikatorlar tizimini ishlab chiqish zaruriyati bugungi kunda o'sib bormoqda. Shu bois, nutqiy kompetentlik tarkibi va uni baholovchi indikatorlar majmuasini ilmiy asoslash bugungi kun tadqiqotlari uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: pedagogik mahorat, kompetentlik, kommunikativ kompetensiya, kasbiy yetuklik.

ИНДИКАТОРЫ, ОПРЕДЕЛЯЮЩИЕ РЕЧЕВУЮ КОМПЕТЕНТНОСТЬ БУДУЩИХ СУРДОПЕДАГОГОВ, И ИХ АНАЛИЗ

Махмудова Ойгул Тохиржоновна

Ферганский государственный университет, доцент.

Аннотация.

При подготовке кадров-сурдopedagogов актуальной научно-практической задачей является оценка уровня сформированности их речевой компетентности на основе конкретных, измеримых показателей. Речевая компетентность характеризует теоретические знания и практические навыки будущего сурдopedagoga в овладении речью на образцовом уровне, а также в формировании, развитии и коррекции речи у детей с нарушениями слуха. Сегодня возрастает необходимость разработки системы критериев и индикаторов для оценки профессиональных знаний и навыков учителя. Поэтому научное обоснование структуры речевой компетентности и комплекса оценивающих ее индикаторов имеет актуальное значение для современных исследований.

Ключевые слова: педагогическое мастерство, компетентность, коммуникативная компетенция, профессиональная зрелость.

INDICATORS DETERMINING THE SPEECH COMPETENCE OF FUTURE DEAF EDUCATORS AND THEIR ANALYSIS

Maxmudova Oyul Toxirjonovna

Fergana State University, Associate Professor.

Abstract.

Assessing the level of formation of speech competence in the training of deaf educators based on specific, measurable indicators is a pressing scientific and practical issue. Speech competence characterizes the future deaf educator's mastery of speech at an exemplary level, as well as their theoretical knowledge and practical skills in the formation, development, and correction of speech in children with hearing impairments. Today, there is a growing need to develop a system of criteria and indicators for assessing the professional knowledge and skills of a teacher. Therefore, the scientific substantiation of the structure of speech competence and the set of indicators that evaluate it is relevant for today's research.

Keywords: pedagogical mastery, competence, communicative competence, professional maturity.

Kirish. Indikatorlar tizimini ishlab chiqishning ilmiy-metodologik zarurati shundan iboratki, kompetentlik o'zi mavhum, ko'zga ko'rinmaydigan psixologik-pedagogik konstrukt hisoblanadi, uni bevosita o'lchab bo'lmaydi – faqat uning tashqi, kuzatiladigan namoyon bo'lishlari (indikatorlari) orqali baholash mumkin. Shu sababli har bir indikator aniq, operatsionallashtirilgan (ya'ni amaliyotda kuzatish va o'lchash mumkin bo'lgan) tarzda ta'riflanishi, uning ortidagi nazariy komponent bilan mantiqiy bog'liqligi asoslab berilishi zarur. Tadqiqotda bunday indikatorlar tizimi nafaqat

tasviriy, balki diagnostik-baholovchi funksiyani ham bajarishi, ya'ni bo'lajak surdopedagogning nutqiy kompetentlik darajasini (past, o'rta, yuqori) aniq belgilash imkonini berishi lozim.

Tadqiqotimizda, avvalo, nutqiy kompetentlikning asosiy to'rt komponenti tahlil qilinadi, so'ngra ularga mos ravishda ishlab chiqilgan beshta indikator – lingvistik-nazariy bilimlar sifati, shaxsiy nutq namunasi va talaffuz sifati, nutqiy-korreksion ishini rejalashtirish va loyihalash, bilingval-bimodal vositalardan foydalanish hamda nutqiy rivojlanish natijalarini diagnostika qilish va baholash malakasi – batafsil yoritiladi. O'zbekiston oliy ta'limidagi tendensiyalar tahlil qilinadi.

Nutqiy kompetentlikning tarkib topishi bir necha muhim komponentga tayanadi: lingvistik-nazariy bilimlar, amaliy-artikulyatsion ko'nikmalar, bilingval-kommunikativ madaniyat hamda refleksiv-diagnostik yondashuv. Bu komponentlar bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lib, surdopedagogning nutqiy mahoratini har tomonlama shakllantiradi.

Komponentlar orasidagi munosabat oddiy qo'shilish emas, balki to'rtta integrativ o'zaro ta'sir tamoyiliga asoslanadi:

Birinci tamoyil – ierarxiklik: lingvistik-nazariy bilimlar boshqa uch komponent uchun negiz bo'lib xizmat qiladi, ular ushbu bilimlar asosida "quriladi".

Ikkinchi tamoyil – o'zaro kuchaytiruvchanlik: yuqori nazariy bilim amaliy-artikulyatsion ko'nikmalarni, o'z navbatida, amaliy-artikulyatsion ko'nikmalar bilingval-kommunikativ madaniyatni rivojlantirishga yordam beradi.

Uchinchi tamoyil – refleksiya orqali kompensatsiya: agar biror komponent zaif bo'lsa, yaxshi rivojlangan refleksiv-diagnostik yondashuv bu kamchilikni tezroq aniqlash va to'ldirish imkonini beradi.

To'rtinchi tamoyil – kontekstuallashuv: to'rt komponentning barchasi muayyan bolaning eshitish darajasi, yoshi va oilaviy muhitiga mos holda moslashtirilishi, ya'ni kontekstualashtirilishi lozim – bu moslashtiruvchanlik qobiliyati nutqiy kompetentlikning "meta-ko'nikmasi" sifatida qaralishi mumkin.

TADQIQOT OBYEKTI. Lingvistik-nazariy bilimlar – bu bo'lajak surdopedagogning kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan til tizimi (fonetika, leksika, grammatika), nutq psixologiyasi va psixolingvistika hamda maxsus defektologiya (surdopedagogika, audiologiya) sohasidagi konseptual bilimlar majmui. Nazariy tayyorgarlik surdopedagogdan eshitish qobiliyatining buzilish darajalari, nutqning rivojlanish bosqichlari, maxsus nutqiy-korreksion metodlar haqidagi chuqur bilimlarni egallashni talab etadi. Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, pedagogning o'z sohasi bo'yicha fundamental nazariy bilimga ega bo'lishi kompetentlikning ajralmas qismidir, chunki nazariy bilim pedagogga nutqning shakllanish qonuniyatlarini anglash, innovatsion metodlarni o'zlashtirish va metodik yechimlarni puxta asoslash imkonini beradi [1]. Shu o'rinda, nazariya va amaliyotning uyg'unligi prinsipial ahamiyatga ega: amaliyot bilan uyg'unlashgan nazariyagina o'zining kutilgan samarasini beradi. Aks holda, faqat nazariy bilimlar amaliy tasdiqsiz qolsa, o'qituvchining tasavvurlari yuzaki bo'lib qolishi va nutqiy-metodik xatolarga olib kelishi mumkin [2].

Amaliy-artikulyatsion ko'nikmalar – bu nazariy bilimlarni real pedagogik jarayonda, ya'ni bevosita bolaning nutqini shakllantirish jarayonida qo'llay olish mahoratidir. Bo'lajak surdopedagog uchun bu ko'nikmalar artikulyatsion mashqlarni amalda bajarish, labdan o'qishga o'rgatish, eshituv-nutq mashqlari tizimini qo'llash, fonetik ritmika elementlarini tatbiq etish kabi malakalarni o'z ichiga oladi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, bu sohadagi professional ko'nikmalarni shakllantirish uchun talabalarining haqiqiy amaliyotga jalb qilinishi katta ahamiyatga ega – masalan, maxsus maktablarda amaliyot o'tash orqali ular real sharoitda nutqiy-metodik tajriba orttiradilar. Xususan, Belarus tajribasida surdopedagoglar tayyorlashda universitet kafedra filialini maxsus maktabda tashkil etish amaliyoti qo'llanilgan bo'lib, bu talabalarda nutqiy-metodik mahorat va professional tafakkurni shakllantirishga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Talabalar amaliy mashg'ulotlarda bolalarning nutqiy reaksiyalarini kuzatib, tahlil qilar ekan, ular nazariy bilimlarini tatbiq etish, xulosalar chiqarish, muammoga ijodiy yechim topish kabi amaliy kompetensiyalarni boyitadilar.

Bilingval-kommunikativ madaniyat – bu bo'lajak surdopedagogning eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, ularning ota-onalari va boshqa mutaxassislar (audiolog, psixolog, logoped) bilan samarali nutqiy-pedagogik muloqot o'rnata olish qobiliyati va kasbiy kommunikatsiya etikasidir. Surdopedagog uchun bu komponent alohida o'rin tutadi, chunki eshitishda nuqsoni bo'lgan bolalar bilan aloqa maxsus yondashuvni talab etadi: o'qituvchining nutq madaniyati, imo-ishora tilini bilishi, yuz ifodasi va tana tilidan foydalana olishi – ularning bari eshitish qobiliyati past bolalarga nutqni yetkazishda muhim vositadir. Tadqiqotchilar ta'kidlashicha, pedagogik kompetentlik shaxsning bir qancha tarkibiy qismlaridan tashkil topadi, jumladan, shaxsiy-ijodiy, faoliyat komponentlari bilan bir qatorda kommunikativ komponent ham kompetentlikning ajralmas qismidir [1]. Xalqaro tajriba ham ko'rsatadiki, AQSh va Germaniyada har bir o'quvchiga individual yondashuv va o'qituvchi faoliyatida moslashuvchanlikka katta e'tibor beriladi. Bilingval-kommunikativ madaniyatning yana bir muhim qirrası – surdopedagogning ota-onalar bilan samarali nutqiy-pedagogik hamkorlik qila olish qobiliyatidir: ota-onalarga bolaning uyda nutqiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq va tushunarli tavsiyalar bera olish, ya'ni murakkab ilmiy-metodik bilimni ota-onalar uchun tushunarli tilga "tarjima" qila olish mahorati alohida ahamiyat kasb etadi.

Refleksiv-diagnostik yondashuv – bu o'qituvchining bolaning nutqiy rivojlanish jarayonini, shuningdek, o'z pedagogik-nutqiy faoliyatini tahlil qila olishi, bajargan mashg'ulotlar yuzasidan xulosalar chiqarib, kamchilik va yutuqlarni aniqlay olishi demakdir. Bo'lajak surdopedagogda refleksivlik shakllanishi uning kasbiy o'sishi uchun zarur: har bir mashg'ulotdan so'ng o'z faoliyatini tahlil qilish, bolaning nutqiy yutuq va qiyinchiliklarini kuzatib borish orqali mutaxassis keyingi mashg'ulotlarni yanada puxtaroq rejalashtiradi. Ilmiy adabiyotlarda nutqiy-metodik faoliyat muvaffaqiyati uchun pedagogdan doimiy ravishda o'z tajribasini tahlil qilib borish, xatolardan saboq olish va yangilik yaratishga tayyor bo'lish talab etilishi qayd etiladi. Masalan, Yaponiyada o'qituvchilarning refleksiv ko'nikmalarini oshirish uchun "lesson study" (dars tadqiqi) amaliyoti keng qo'llaniladi – bu jarayonda o'qituvchilar darslarni birgalikda

rejalashtiradi, kuzatadi va tahlil qiladi, natijada o'z pedagogik-nutqiy faoliyatlariga ijodiy o'zgartirishlar kiritadilar [3].

Refleksiv-dagnostik komponent bilan bog'liq yana bir muhim tushuncha – "nutqiy sezgirlik" (speech sensitivity) tushunchasidir: bu bo'lajak surdopedagogning bolaning nutqiy namoyon bo'lishlarini (yangi tovushning paydo bo'lishi, so'z talaffuzidagi xato, grammatik tuzilmaning to'g'ri yoki noto'g'ri qo'llanilishi) real vaqt rejimida, mashg'ulot davomida sezib, mos tarzda javob qilish qobiliyatidir [4]. Belarus tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, bu "metodik sezgirlik" va kasbiy tafakkurning moslashuvchanligi surdopedagoglar ustoz-pedagoglar bilan birgalikdagi kollegial tahlil orqali erishgan eng muhim natijalardan biri bo'lgan. Bunday "nutqiy sezgirlik"ni shakllantirish uchun oliy ta'limda kichik guruhlarda o'zaro kuzatuv (peer observation) mashg'ulotlarini o'tkazish, o'zaro yozma fikr-mulohaza berish amaliyotini joriy etish tavsiya etiladi.

QO'LLANILGAN METODLAR. To'rt komponent birlikda nutqiy kompetentlikning integrativ tizimini tashkil etadi. Kompetentlik – bu shaxsning bilim, ko'nikma, malaka va fazilatlarini bir butun tizimga birlashtiruvchi tushuncha bo'lib, L.S. Vygotskiyning faoliyat nazariyasi nuqtai nazaridan uning shakllanishi dastlab tashqi (mentorlik ostida bajariluvchi) faoliyat sifatida boshlanib, keyinchalik ichki (avtomatlashgan, shaxsga singdirilgan) ko'nikmaga aylanadi [5, 295–305]. Shu sababli to'rt komponentga alohida e'tibor berib, ularni bosqichma-bosqich shakllantirish, keyinchalik ularni integratsiyalashtirib, yaxlit nutqiy kompetentlikka erishish – pedagogik jihatdan puxta asoslangan yo'nalish hisoblanadi. To'rt komponentning amaliy o'zaro ta'sirini misol bilan ko'rsatish ham mumkin:

surdopedagog 7 yoshli, og'ir darajada eshitish nuqsoni bo'lgan bola bilan "s" va "z" tovushlarini farqlashga o'rgatish vazifasini bajarayotganda lingvistik-nazariy bilim unga bu tovushlarning akustik-artikulyatsion xususiyatlarini tushunishga yordam beradi;

amaliy-artikulyatsion ko'nikma – ularni vizual jihatdan farqlanadigan tarzda namoyon etish imkonini beradi;

bilingval-kommunikativ madaniyat – bolaning ishonchini qozonish va zarur bo'lsa, imo-ishora yordamida qo'shimcha tushuntirish berish qobiliyatini ta'minlaydi;

refleksiv-dagnostik yondashuv esa mashg'ulot natijasini baholab, boshqa metodik yo'lni tanlash qarorini qabul qilishga yordam beradi.

Yuqorida sanab o'tilgan to'rt komponent negizida nutqiy kompetentlikning shakllanish darajasini baholash uchun beshta maxsus indikator ishlab chiqiladi. Indikatorlar – bu murakkab kompetentlikning ko'zga ko'rinadigan, o'lchanadigan ko'rsatkichlari bo'lib, ular yordamida bo'lajak surdopedagogning nutqiy jihatdan qanchalik tayyor ekanini aniqlash mumkin. Metodik adabiyotlarda ta'kidlanishicha, o'qituvchining metodik-nutqiy faoliyati jarayonida bajarishi lozim bo'lgan vazifalar to'liq sikl holida – maqsad qo'yish, loyihalash, rejalashtirish, bajarish, natijalarni diagnostika qilish hamda ularni to'g'ri baholash – ko'rinishida namoyon bo'ladi. Amaliyotda indikatorlar o'rtasida statistik bog'liqliklar mavjud bo'lishi mumkin: lingvistik-nazariy bilimlar sifati va nutqiy-korreksion loyihalash indikatorlari o'rtasida odatda ijobiy korrelyatsiya kuzatiladi, biroq shaxsiy nutq namunasi indikator ko'proq individual artikulyatsion xususiyatlarga bog'liq bo'lgani uchun boshqa indikatorlardan nisbatan mustaqilroq namoyon bo'lishi mumkin. Quyida har bir indikator batafsil yoritiladi.

Beshta indikator nafaqat alohida, balki bir-biri bilan zanjirli bog'liqlikda ham o'rganilishi lozim. Masalan, lingvistik-nazariy bilimlar sifati indikator bo'yicha quyi darajadagi talaba, odatda, nutqiy-korreksion ishini rejalashtirish indikator bo'yicha ham qiynaladi; biroq amaldagi kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, shaxsiy nutq namunasi indikator bunday zanjirli bog'liqlikdan nisbatan tashqarida turadi: o'ta yuqori nazariy bilimga ega bo'lgan, biroq shaxsiy talaffuz madaniyatiga yetarlicha e'tibor bermagan talabalar ham uchrab turadi. Bu paradoks surdopedagogik ta'limga xos muammo bo'lib, undan quyidagi amaliy xulosa kelib chiqadi: lingvistik-nazariy bilimlarni o'rgatish bilan parallel tarzda, ayni o'sha mavzular bo'yicha talabaning o'z nutqini "model nutq" sifatida mashq qildirish ham tashkil etilishi shart; ikki jarayon bir-biridan ajratilganda, biri ikkinchisini avtomatik ravishda ta'minlaydi, deb o'ylash xatodir.

Birinchi indikator: lingvistik-nazariy bilimlar sifati. Bu indikator bo'lajak surdopedagogning til tizimi, nutq fiziologiyasi va psixolingvistikasi, surdopedagogika va audiologiya bo'yicha bilim darajasi qanchalik yuqori va puxta ekanini ifodalaydi. U o'qituvchining maxsus fanlar (fonetika, surdopedagogika asoslari, eshitish organi anatomiyasi va fiziologiyasi) bo'yicha bilimlarini, shuningdek, bu bilimlarni amaliy nutqiy masalalarni hal etishga tatbiq qila olish layoqatini qamrab oladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida pedagog kadrlarning bilim va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish vazifasi belgilangan. AQShda Maxsus ta'lim bo'yicha Kengash (CEC) standartlarida maxsus pedagoglar uchun o'z yo'nalishi bo'yicha mazmunni chuqur bilish va o'quvchilar yutuqlarini baholay olish kompetensiyalari shart qilib qo'yilgan. Bu indikatorni o'lchashda talabaga audiogramma natijasi taqdim etilib, undan metodik xulosalarni asoslab berishi so'raladi – bu topshiriq nazariy bilimning amaliy qo'llanilishini bir vaqtda tekshirish imkonini beradi.

Ikkinchi indikator: shaxsiy nutq namunasi va talaffuz sifati. Bu indikator bo'lajak surdopedagogning o'z nutqini "ko'rsatuvchi nutq" darajasiga yetkazgan-yetkazmaganligini, ya'ni talaffuzi aniq, sur'ati o'lchovli, artikulyatsiyasi vizual jihatdan yaqqol ko'rinadigan bo'lishini o'lchaydi. Eshitishda nuqsoni bo'lgan bola nutqni asosan vizual (lablardan o'qish) va qoldiq eshituv kanali orqali idrok etgani sababli, o'qituvchining shaxsiy nutqi bola uchun asosiy "model" vazifasini bajaradi. Bu komponentni shakllantirish uchun bo'lajak surdopedagog notiqlik san'ati, ovoz texnikasi, artikulyatsion gimnastika bo'yicha maxsus treninglardan o'tishi lozim. Germaniya tajribasida bo'lajak o'qituvchilarning o'z nutqini tahlil qilish va takomillashtirish kompetensiyasiga katta urg'u beriladi. Amaliy baholashda bu indikator videoyozuv asosidagi ekspert baholash orqali o'lchanadi: talabaning namunaviy mashg'ulot davomidagi nutqi videoga olinib, bir nechta mustaqil ekspert tomonidan oldindan ishlab chiqilgan rubrika (talaffuz aniqligi, nutq tempi, ovoz balandligi, artikulyatsiya ko'rinishi) asosida baholanadi, so'ngra ekspertlar baholari orasidagi muvofiqlik statistik tahlil qilinadi [6, 18–22].

Uchinchi indikator: nutqiy-korreksion ishni rejalashtirish va loyihalash. Bu indikator bo'lajak surdopedagogning har bir bola uchun individual nutqiy-korreksion rejani mustaqil ravishda tuza olish qobiliyatini o'lchaydi. Loyihalashda o'qituvchi mashg'ulotni tizimli yondashuv asosida modellashtiradi: kirish qismida motivatsiya usullarini, asosiy qismda eshituv-nutq mashqlarini, yakuniy qismda nutqiy natijani tekshirish bosqichlarini o'zaro bog'liq holda loyihalashtiradi. Surdopedagog uchun bu jarayonda qo'shimcha e'tibor talab qilinadi: tinglab tushinish mashqlari, audio-vizual materiallar, bolaning yoshi va nutqiy rivojlanish bosqichiga mos differensiallashtirish elementlarini oldindan loyihalash lozim. Metodik adabiyotlarda qayd etilishicha, o'qituvchining metodik-nutqiy faoliyatida mashg'ulotning har bir bosqichi izchil va uzviy bog'langan holda kechishi lozim. Masalan, 4–5 yoshli bola uchun reja asosan o'yin-mashq elementlariga qaratilgan bo'lishi kerak, 10–12 yoshli bola uchun esa yanada murakkab, grammatik tuzilmalarni mustahkamlashga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bu indikatorni baholashda talabaga muayyan bola "profili" taqdim etilib, undan yozma individual nutqiy-korreksion reja tuzish so'raladi.

To'rtinchi indikator: bilingval-bimodal va texnik vositalardan foydalanish. Bu indikator bo'lajak surdopedagogning eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar ta'limi uchun mo'ljallangan maxsus texnika, texnologiya va ikki til (imo-ishora va og'zaki til) vositalaridan samarali foydalana olish ko'nikmasini ifodalaydi. Surdopedagogika o'ziga xos vositalarga ega: eshitish moslamalari (koklear implant, FM-sistemalar), akustik tizimlar, labdan o'qish uchun vizual materiallar, imo-ishora alifbosi va lug'atlari. Bu indikator pedagogning texnologik kompetentligini ham namoyon etadi – zamonaviy texnik vositalar, kompyuter dasturlari yoki mobil ilovalarni nutqni rivojlantirishga qo'shish qobiliyati. Belarus tajribasida zamonaviy surdopedagog o'z faoliyatida adaptiv didaktik vositalarni tanlash va qo'llash bo'yicha kompetent bo'lishi shart ekanligi alohida ta'kidlangan. AQShdagi maxsus ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda yordamchi texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Amaliy baholashda bu indikator bo'yicha talaba muayyan texnik vositadan foydalanib mashg'ulot tashkil etadi, jarayon kuzatuv varaqasi asosida baholanadi; bunda nafaqat texnik vositani bilish, balki uni pedagogik maqsadga oqilona bo'ysundirish qobiliyati ham baholanadi.

Beshinchi indikator: nutqiy rivojlanish natijalarini diagnostika qilish va baholash malakasi. Bu indikator bo'lajak surdopedagogning bolaning nutqiy o'zlashtirishi va rivojlanishini to'g'ri baholay olishi, shuningdek, o'z pedagogik-nutqiy faoliyati natijalarini ham tahlil qila olishini ko'rsatadi. Surdopedagog uchun baholash malakasi nozik yondashuvni talab etadi, chunki eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarning nutqiy ko'nikmalarini odatiy og'zaki savollar bilan to'liq aniqlash qiyin bo'lishi mumkin. Shu sababli surdopedagog turli alternativ baholash usullarini bilishi kerak: kuzatuv orqali baholash, portfolio tahlili, audiogramma va nutq diagnostikasi natijalarini metodik jihatdan to'g'ri talqin etish. Tajribalar ko'rsatadiki, refleksiv tahlil o'tkazib boradigan o'qituvchilarning nutqiy-metodik malakasi tezroq oshadi [4]. Yaponiyada darslardan keyingi o'zaro tahlil jarayonida o'qituvchilar o'z mashg'ulotlaridagi kamchilik va yutuqlarni birgalikda muhokama qilib, baholash malakasini rivojlantiradi [3]. Amaliy o'lchash uchun "oldin-keyin" (pre-post) dizayni qo'llaniladi: talabaga bolaning ma'lum davr ichidagi nutqiy namunalari taqdim etilib, rivojlanish dinamikasini aniqlash va keyingi bosqich uchun tuzatish tavsiyalarini berish so'raladi.

Har bir indikatorni sifat jihatidan farqlash uchun uch darajali shkala qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir: quyi (reproduktiv), o'rta (konstruktiv) va yuqori (ijodiy-tadqiqotchilik) darajalar [3]. Quyi darajada talaba lingvistik-nazariy bilimlarga ega bo'lsa-da, ularni amaliy vaziyatda mustaqil qo'llashda qiyinchilik chekadi; uning shaxsiy talaffuzi me'yoriy jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, "ko'rsatuvchi nutq" talablariga to'liq javob bermaydi; nutqiy-korreksion rejalarini faqat tayyor andoza asosida tuzadi; texnik-bilingval vositalardan cheklangan tarzda, ko'rsatma asosida foydalanadi; baholashda esa faqat standart mezonlarga tayanadi. Bu darajani talabalar ko'pincha birinchi yil amaliyotida namoyon qiladi va mentorlik yordamida yuqori darajaga o'tish uchun maqsadli ishlashni talab qiladi.

O'rta darajada talaba asosiy nutqiy-korreksion metodikalarni tanish vaziyatlarda mustaqil qo'llay oladi, biroq nostandart holatlarda ilmiy rahbar yoki tajribali hamkasb yordamiga muhtoj bo'ladi [4]. Uning shaxsiy nutqi yaxshi shakllangan, biroq stressli vaziyatlarda (komissiya oldida) talaffuz sifati birmuncha pasayishi mumkin. Bilingval-texnik vositalardan foydalanishda u bir nechta vositani biladi, biroq ularni kombinatsiyalashtirishda tajriba yetishmaydi. Baholashda esa bolaning kuchli va zaif tomonlarini umumiy tarzda aniqlay oladi, lekin individuallashtirilgan tavsiyalar berishda hali yetarli aniqlikka erisha olmaydi.

Yuqori darajada talaba barcha to'rt komponentni uyg'un tarzda namoyon etadi: nazariy bilim, amaliy ko'nikma, bilingval-kommunikativ moslashuvchanlik va refleksiya qobiliyatini bir vaqtning o'zida qo'llab, har bir bolaning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, nostandart vaziyatlarda ham mustaqil va asoslangan metodik qaror qabul qila oladi [4]. Uning shaxsiy nutqi har qanday vaziyatda "ko'rsatuvchi nutq" talablariga javob beradi, u bir nechta texnik-bilingval vositani bola ehtiyojiga moslab kombinatsiyalashtira oladi, o'z va bolaning natijalarini muntazam tahlil qilib, keyingi bosqich uchun aniq tuzatishlar belgilaydi. Amaliyotda bir xil talabaning turli indikatorlar bo'yicha darajasi farq qilishi mumkin – masalan, yuqori nazariy bilimga ega talaba shaxsiy talaffuz sifati bo'yicha o'rta darajada qolishi mumkin, bu esa individuallashtirilgan rivojlanish strategiyasini talab qiladi.

XULOSA. Bunday darajalar tizimi tadqiqotda ikki muhim vazifani bajaradi: diagnostik va formativ. Pedagogik o'lchov nazariyasida bu yondashuv "kriterial-darajaviy baholash" (criterion-referenced, level-based assessment) nomi bilan tanilgan bo'lib, natijalarni boshqa talabalar bilan solishtirish o'rniga, har bir talabaning oldindan belgilangan mezonlarga nisbatan qayerda turganini aniqlashga xizmat qiladi [7, 55–63]. Darajalar tizimini o'quv jarayoniga tatbiq etishning amaliy ahamiyati shundan iboratki, u o'quv rejasini differensiallashtirish imkonini beradi: quyi darajadagi talabalar uchun qo'shimcha mentorlik va asosiy ko'nikmalarni mustahkamlashga yo'naltirilgan mashg'ulotlar tashkil etilishi, o'rta darajadagilar uchun murakkablashtirilgan amaliy vaziyatlar, yuqori darajadagilar uchun esa ilmiy-tadqiqot faoliyatiga jalb etish kabi individuallashtirilgan yo'nalishlar belgilanishi mumkin [6, 18–22]. Bunday individuallashtirilgan yondashuv har bir bo'lajak surdopedagogning kasbiy salohiyatini maksimal darajada ro'yobga

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 90